

TEHETSÉGGKUTATÓ

A KATOLIKUS EGYHÁZI BIRTOKOK VÁLTOZÁSAI A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Dudás Róbert Gyula

Összefoglaló:

A 20. század első felében a katolikus egyház jelentős földbirtokterülettel rendelkezett Magyarországon. A birtoknak s az abból származó jövedelemnek elsődleges célja az egyházi intézményrendszer fenntartása és finanszírozása volt. Az egyházi (nagy)birtokok története Szent István korától egészen 1945-ig követhető, folyamatosan jelen volt a magyar történelemben és jogban. Az, hogy ki és hogyan adományozhat, kinek van joga esetlegesen abba beleszólni, hogy ki kerülhet a javadalmas helyébe, évszázados vita kérdése. Tanulmányomban ennek a földbirtoknak a 20. századi változásait vizsgálom, egészen pontosan az 1848-as változásoktól az 1945-ös államosításig. Vizsgálom, hogy milyen módon és kísérletekkel próbálták meg az egyházi személyek a gyakran veszteséges földterületeket nyereségessé tenni, s az állam ebben milyen módon vett részt.

Kulcsszavak: magyar katolikus egyház, földbirtok, egyházi birtok, főkegyúri jog, 20. századi magyar egyházpolitika

Abstract:

In the first part of the 20th century the Catholic Church owned a significant number of estates in Hungary. The primary goal of the above mentioned estates, and the resulting incomes is to maintain and finance the system of the church institutions. The history of the church (large) estate – which was steadily present in Hungarian history and law – can be tracked from the age of St. Stephen till 1945. The problem of donation, i.e. who and how can donate, who has the right to decide on the person of the beneficiary, is a topic of a century old debate. In my current study I examine the change of the above mentioned estate in the 20th century, in particular from the changes in 1848 till the secularization in 1945. I study how and with which attempts did the clergymen try to make the often loss-making estates profitable, and what was the role of the state in this process.

Keywords: Hungarian Catholic Church, estate, church land, chief law, 20th century Hungarian church policy

Bevezetés

Az egyházi földbirtok¹ funkcióhoz kötött, csak az egyházi adományozás (és a politikai hatalom által korszakonként változó módon történő beiktatás) útján megkapható javadalom volt, amely egyes feladatkörökkel együtt járt, de a gyakorlatban nem (illetve nagyon ritka esetben) abból az elsődleges célból, hogy az a személy, aki kapta, személyesen gazdálkodjon rajta, hanem célzottan azért, hogy annak jövedelméből valamely feladatkörének ellátását finanszírozhassa. Tágabb értelemben egyházi birtoknak, illetve ennek bővebb formájának, egyházi javaknak tekinthető minden olyan vagyron, ami – jelen dolgozat tárgyát vizsgálva: a katolikus – egyház tulajdonában volt, s ami akár dologi természetű (pl. használati, szolgálmi, vadászati-halászati stb. jog, illetve földbirtok), vagy pedig kötelmi jogviszonyból eredő például a kiváltságon, szerződésen, szokásjogon alapuló követelések: ideértve a híd-, piac-, rév-, vám-, só-, bányajövedéket; tehát vagyonerdekű joggal bírt. Szoros értelemben az egyházhoz² tartozó anyagi értékek összességéről beszélünk.³

Jogi szempontból ez a birtokforma úgynevezett kötött vagy korlátozott forgalmú (nagy)birtoknak⁴ számított, célvagyonnak volt tekinthető, melynek lényege, hogy a javadalmas az egyházszervezet fenntartását, a liturgikus célok megvalósulását (például az ezen tevékenységre szolgáló épületek karbantartását), szociális és karitatív tevékenységet finanszírozhat esetleges jövedelméből. Külön korlátozó tényező volt még, hogy a szerzetesrendek kizárólag rendi feladataik ellátására fordíthatták a jövedelmet, a „világi” egyházmegyék részére ez a lehetőség némileg nyitottabb volt, e bevételeket lehetőségük volt – a korábban említett korlátok olykori laza kezelésével – egyéb közterhek finanszírozására is fordítani.

Gergely Jenő kutatásai alapján 1935-ben az egyházi birtokok a különböző felekezetek megoszlása szerint az alábbi módon oszlottak meg, amiből jól látható, hogy a katolikus egyház volt a legnagyobb haszonélvezője

¹ Az egyházi földbirtokok kérdésével bővebben foglalkozik Dóka Klára (1997): *Egyházi birtokok Magyarországon a században.*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

² Tanulmányomban a katolikus egyházi birtokot vizsgálom, de nem teszek különbséget a két rítus, a római és görög katolikus között, mivel ezen egyházak lényegében közös vezetés alatt álltak, s állnak a mai napig.

³ Vö.: Egyházi javak. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/E/egy-h%C3%A1zi%20javak.html> (letöltés dátuma: 2020. 10. 28.).

⁴ 1000 kataszteri hold felett beszélünk nagybirtokról.

az egyházi földbirtokok rendszerének, hiszen az ország területének mintegy 5%-át (504 883 hektár, azaz 5048,83 km²) birtokolta:⁵

1. táblázat: Az egyházi nagybirtokok megoszlása 1935-ben

Felekezet	Birtok összterület kataszteri holdban ⁶	Ebből szántóföld ⁷ kataszteri holdban	Kat. tiszta jövedelem aranykoronában ⁸
Római katolikus	862 704	348 322	5 811 764
Görög katolikus	14 590	9720	95 261
Református	102 755	78 491	936 239
Ágostai evangélikus	21 055	15 858	234 401
Görög keleti	3711	3154	52 087
Unitárius	302	254	3692
Izraelita	1194	700	11 222

Forrás: Gergely Jenő (1987): *A katolikus egyházi nagybirtok kérdéséhez a Horthy-korszakban.* In: Hölvényi György: *Katolikus Egyháztörténeti Konferencia. Keszthely. 94.*

Magyarországon az egyházi földbirtok kezdetei már Szent István korára visszavezethetők, hiszen első királyunk kijelentette, hogy az egyháznak bárki adományozhat földet, s azt az adományozó halála után senki (jogos örökös) nem követelheti vissza. Az egyházi birtokokat olyannak tekintette, mint a királyi birtokot, tehát a király oltalma alatt álltak, és sértetlenek voltak.⁹ Szent László király pontosította az egyházi birtokok kérdését, illetve annak javadalmait. Kikötötte, hogy azzal a tulajdonjogot

⁵ Gergely Jenő (1987): *A katolikus egyházi nagybirtok kérdéséhez a Horthy-korszakban.* In: Hölvényi György: *Katolikus Egyháztörténeti Konferencia. Keszthely. 94.*

⁶ Egy kataszteri vagy katasztrális hold 1600 négyszögöl, ami 0,575464 hektárral vagy 5754,64152861 négyzetméterrel egyenlő. Egy hektár 1,7377 katasztrális holdnak felel meg.

⁷ Szántó művelési ágú terület az a föld, amely rendszeres szántóföldi művelés alatt áll, tekintet nélkül arra, hogy azt hasznosítják, vagy átmenetileg a termelés folytatása nélkül termőképes állapotban tartják (ugarolják), illetve parlagon hagyják.

⁸ A mai napig használatos földminősítési értékszám, egységnyi területű föld (például 1 katasztrális hold) tiszta jövedelmének, vagyis termőképességének, fekvésének, művelhetőségének mutatója.

⁹ „Bárkit is, aki a kevelység gögjétől pöffeszkedve, az Isten házáat megvetendőnek véli és az Istennek szentelt és az Isten tiszteletére a királyi mentesség védelme alá helyezett birtokokat gyalázzal illeti, vagy megkárosítani merészkedik, mint Isten házának megtámadóját és megsértőjét közönsésként ki. – Illik, hogy magának a király úrnak a haragját is érezze, akinek jóakarátát megvetette és intézkedését megsértette. Azért nem kevésbé parancsolja meg a király, hogy az általa engedélyezett mentességet mindenki, aki uralma alá tartozik, sértetlenül tartsa meg, és ne adja beleegyezését azoknak, akik meg gondolatlanul azt állítják, hogy nincs szükség egyházi vagyonra, vagyis olyanra, amit az uralkodók urának adtak át. Éppúgy a király oltalma alatt állnak azok, mint az ő saját örökségei, és még nagyobb gondot fordítson rájuk, mert amennyivel nagyobb az Isten az embernél, annyival előbbre való a vallás ügye a halandók birtokainál.” Szent István I. törvénykönyve, 1. Az egyházi javak állapotáról. <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/stistanI.htm> (letöltés dátuma: 2020. 10. 28.).

gyakorló (püspök, kanonok, apát stb.) csak részben rendelkezhetett, a nagyobb részt az egyházi tevékenység finanszírozására kellett fordítani. A javadalmas esetleges hűtlensége, a király általi elmozdítása esetén – hiszen ekkor még a főkegyúri jog gyakorlata működött¹⁰ – maga a birtok nem idegeníthető el, a király nem kobo-zhatja el, de magát a javadalmast elmozdíthatja.

1250-re az egyház kezelésében lévő földterület mértéke nagyjából 300 ezer kataszteri holdra nőtt, a 15. századra a birtokállomány 12,1%-a, az adózó porták 25-30%-a volt egyházi földterületen. Ez a helyzet az uralkodónak komoly nehézséget jelentett, ezért számos királyunk próbálta valamilyen módon szabályozni a kérdést. Nagy Lajos király az 1351-ben kelt 20. törvénycikkben korlátozta az egyháznak adható javakat, kimondva, hogy az örökölt s megkapott javakon felül az adományozó a maga által szerzett javakból adományozhat. 1404-ben Zsigmond kísérletet tett arra, hogy a „ius fundatoris”, tehát az adományozó joga helyett, mely lényegében semmiféle beleszólási jogot nem adott a javadalom/javak kezelőjének kiválasztásába, a „ius domini”, tehát a főkegyúri jogot hangsúlyozza. Ez alapján az esetleges üresedéskor a király, mint főkegyúr, ideiglenesen (de akár több évre is) a vagyon használatát magához vonhatta, valamint annak használatára akár világi személyt is kinevezhetett. E gyakorlat ellen évszázadokig küzdött a katolikus egyház, többnyire sikertelenül.¹¹ Még a 20. század elején is elmondható, hogy az állam gyakorolta a főkegyúri jogot, a vallás és közoktatási miniszteren keresztül. A minisztérium több alkalommal is próbálkozott keresztülvinni kisebb területi átcsatolási terveket, abból a célból, hogy – mint azt a későbbiekben vázolni fogom – a területi aránytalanságokat rendezze, de ez bizonyos szintű egyházi ellenállás, valamint a főkegyúri jog helyzetének IV. Károly király uralkodói jogokról való lemondása és halála utáni tisztázatlansága miatt lényegében sikertelennek bizonyult.¹²

Az egyházi nagybirtok rendszerének változásai 1848 után

Az egyházi birtokok rendszere az évszázadok során számos változáson ment keresztül, viszont e tanulmány keretei ennek bemutatását nem teszik lehetővé.¹³ A 20. századot megelőzően a legjelentősebb változást a hűbéri viszonyok felszámolását jelentő 1848. évi törvények jelentették,

¹⁰ Vö.: Dudás Róbert Gyula (2021): Állami beavatkozás a katolikus főpapok kinevezésébe a 20. századi Magyarországon. *Egyháztörténeti Szemle*. Sajtó alatt.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ A témával kapcsolatban bővebben lásd: Dr. Fülöp Éva Mária (1997): Az egyházi birtok Magyarországon. *Erdészettörténeti Közlemények*, 30. sz. 49–70.

amely lényegében a magyar mezőgazdaság kapitalizmus kori fejlődésének kezdetét jelentette, mely folyamat egészen 1945-ig (illetve az azt megelőző háborús összeomlásig) tartott. Ebben a közel száz évben több általános – az egyházi birtokokon kívül a világi birtokokra is jellemző – változás figyelhető meg:¹⁴

1. Az 1848. évi áprilisi törvények, valamint az 1867. évi kiegyezés politikai-társadalmi konszolidációjának köszönhetően a hűbéri társadalom megszűnik, bár a nagybirtokok nagyüzemekké válása csak nagy nehézségek közepette folyik le.¹⁵
2. Az 1848. évi IX. törvény a világi földesurakat kármentesítette a felszámolt úrbéli javak miatt elszenvedett káraik alól, de ezt az egyházi javak tekintetében csak 1853-ban az ún. úrbéli pátens hajtotta végre.¹⁶ Ebben a katolikus egyház a volt úrbéli jövedelemnek megfelelő tőkét 5%-kal kamatozó földterhermentesítési kötvényben kapta meg. A kifizetés rendkívül lassan ment végbe, gyakorlatilag még 1880-ban is kellett ezzel a kérdéssel foglalkoznia az Országgyűlésnek.¹⁷ További nehézséget jelentett, hogy még ha hozzá is jutottak a javadalmasok az őket megillető juttatáshoz, azt az esetek többségében nem fejlesztésre, hanem a napi költségek finanszírozására használták fel, gyakorlatilag felélték.
3. Komoly nehézséget jelentett, hogy ezek a birtokok ún. kötött (korlátolt forgalmú) birtokok voltak, amely azt jelentette, hogy elidegenítésükhöz, megterhelésükhöz, valamint a tervezett beruházásokhoz is számos egyházi előjáró – akár a legfelsőbb vatikáni szinten – vagy testület engedélye kellett.¹⁸ Nem is beszélve arról, hogy a főkegyúri jogból következően vagyonfelületet gyakorolt felettük a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Ez elsődlegesen arra terjedt ki, hogy a javadalmas eleget tesz-e legfőbb kötelezettségének, azaz csorbítatlanul fenntartja-e a javadalom állagát. Nem megfelelő eljárás esetén a birtokot zár alá lehetett venni, ami több esetben meg is történt.

¹⁴ Vö.: uo. 54–57.

¹⁵ Vö.: Dr. Fülöp Éva Mária (2013): Konvenciók alkalmazottak a magyarországi bencés kongregáció birtokain a jobbágyfelszabadítás után. In: *Élet a birtokon.* /Discussiones Neogradienses, 13./ Salgótarján. 37–55.

¹⁶ 1853.évi úrbéli pátens. <http://www.nobilitas.sk/HTML%20Nobilitas/HU/HTML%20Nobilitas/Cinnost%20hu/20130315%20Forradalom%20emlekezés%20hu/1853.%20evi%20urberi%20patens.pdf> (letöltés dátuma: 2021. 1. 20.).

¹⁷ Lásd: 1880. évi IX. törvénycikk a földterhermentesítési kötvények törlesztéséről. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88000009.TV&targetdate=&printTitle=1880.%20%C3%A9vi%20IX.%20t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (letöltés dátuma: 2021. 1. 20.).

¹⁸ Somorjai Ádám OSB (szerk.): (2021): *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Cesare Orsenigo 1925–1930. – Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentésiből 1925–1930.* METEM, Budapest. 18. számú jelentés (1932. november 1.).

4. Az egyházi birtokok tekintetében állandósult a tőkehiány, valamint az adósságcspada, melyet többek között az állami adóterhek is jelentősen növeltek. A bencés rend helyzetét tovább nehezítette a háború alatt felvett kölcsönök egyre növekvő terhe, a hadikötvények elértéktelenedése, az infláció elszabadulása, illetve néhány rossz befektetés, mint például a komáromi hengermalom. 1926-ban a rend adóssága 30 milliárd koronára,¹⁹ bevétele 11 milliárd, kiadása 16 milliárd koronára nőtt. Ezt különféle gazdasági trükkökkel, például a Balaton-parti telkek eladásából,²⁰ valamint a ravazdi erdőgazdaság átszervezéséből próbálták rendezni, s ezáltal finanszírozni a tőkés üzemre való áttérés költségeit,²¹ ami az 1930-as évekre sikerre jutott, a bencés rend ekkora már lényegében egy szolid, de állandó nyereségre tett szert.²² Szintén nehézséget jelentett, hogy az egyes javadalmások birtokméretében jelentős eltérés volt kimutatható, amit a Vatikán követe, az apostoli nuncius számos esetben is szóvá tett.²³
5. Szintén komoly nehézséget jelentett a megfelelő munkaerő biztosítása is, részben az elég komoly méreteket öltött kivándorlási hullámok miatt, melyek elsődlegesen a földművelő réteget csábították a tengerentúlra. Ez a folyamat kifejezetten erős volt a 20. század első évtizedében.²⁴

¹⁹ Ekkoriban egy kilogramm búzaliszt 8000 korona volt, az 1926-os pénzreformkor 1 millió koronát 80 pengőre váltottak át, tehát pengőre átszámítva az adósság 375 millió pengőt tett ki. Adatok forrása: Korona: a békeidők terméke, amit tönkretett a háború. https://www.otpedia.hu/egyszer-volt/penz-magyarul/korona-bekeidok-termeke-amit-tonkretett-a-haboru_2/ (letöltés dátuma: 2021. 01. 22.).

²⁰ Vö.: Dr. Fülöp Éva Mária (1986): Fejezetek a tihanyi apátság balatonendrédi gazdaságának történetéből (1716–1945). In: *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1986–1987.* 311–340.

²¹ Vö.: Dr. Fülöp Éva Mária (1991): A bencés birtokok gazdasági irányítása (1848–1949). In: *Egyházak a változó világban. Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia. Esztergom, 1991. május 29–31.* Esztergom. 495–497.

²² Vö.: Dr. Boros Zoltán (2016): Pannonhalma, a gazdálkodó monostor. In: Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor: *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény.* Első kötet. Nyíregyháza–A Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium kiadása, Szerencs. 89.

²³ Például 1935-ben az egi főkáptalannak 67 447 katasztrális hold birtoka volt, a szombathelyi káptalannak viszont csupán 5285 katasztrális hold. Vö.: Csiky Balázs (2018): *Szerédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása.* Szerkesztette, lektorálta, sajtó alá rendezte: Tóth Krisztina. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, MTA – PPKÉ Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest. 256.

²⁴ Vö.: Puskás Julianna (1982): *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

6. Pozitívként jegyezhető meg, hogy egyre inkább kiépült az ún. okleveles gazdatisztek²⁵ rendszere,²⁶ tehát az ad hoc gazdálkodási gyakorlat átkerült hozzáértő szakemberek kezébe, bár tény, hogy ez nem kevés súrlódást okozott a tulajdonos és a gazdatiszt között.
7. Erőteljesen megjelentek centralista törekvések, melynek lényege, hogy a birtokigazgatás központi kézbe kerüljön, összehangolva nemcsak az irányítást, hanem a termelést és az értékesítést is. Szintén megjelent a bérbeadás intézménye, ez elsődlegesen a zirci ciszterci rend gazdálkodására volt jellemző. Ebben az esetben a bevételek jelentős részét jelentette a bérletbe kiadott földterületek után fizetett járandóság, noha az örök dilemma fennmaradt: „hogy gazdasági szempontból a kisbirtok vagy a nagybirtok, illetve tágabb értelemben a kisüzemi vagy a nagyüzemi forma alkalmasabb-e. Nagy Gyula²⁷ szerint katolikus szempontból nem az a perdöntő, hogy melyik üzemi forma termel olcsóbban, többet és jobbat, hanem az, hogy melyik tart el több családot. Márpedig a kisbirtok több embert tart el, mint a nagy- és középbirtok.”²⁸

A ciszterci rend gazdálkodása egyébként sikeresnek volt mondható, hiszen például a rend 31 000 katasztrális holdnyi előszállási uradalma, Hagyó-Kovács Gyula²⁹ jószágkormányzósága idején, kifejezetten mintagazdaságként működött, jövedelmei nagyléptékű építkezéseket tettek lehetővé a rend számára a harmincas években, pár éven belül 3 gimnáziumot (Pécs, Buda, Székesfehérvár) és több templomot (Buda, Mezőfalva) emeltek ennek jövedelméből. Jövedelmezőségét, korszerűségét csak a mezőhegyesi mezőgazdasági nagyüzem tudta felülmúlni.³⁰

²⁵ Az 1900. évi XXVII. törvény a birtokos és a gazdatiszt közötti jogviszonyok szabályozásáról előírja, hogy alkalmazásuk – állami gazdaságokban – kötelező. A gazdatisztet más néven intézőnek, jószágkormányzónak, jószágigazgatónak, ispánnak, kasznárnak, illetve kulcsárnak is nevezték. Okleveles gazdatisztnak az a személy volt tekinthető, akinek valamely hazai gazdasági főiskola vagy gazdasági tanintézet által kiállított (honosított) oklevele vagy végbizonyítványa volt.

²⁶ Vö.: Dr. Fülöp Éva Mária (1987): Gazdatisztek a Tihanyi Apátság uradalmában (1848–1945). In: *Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból*, 15. Salgótarján. 421–426.

²⁷ Nagy Gyula (1935): A magyar földkérdés megoldása és a katolikus közterhek. *Katolikus Szemle*, 49. évf. 6. sz. 330–336.

²⁸ Vö.: Csiky Balázs: i. m. 268. Például 1937-ben a kalocsai érseki uradalom olyan rossz anyagi helyzetbe került, hogy működőképességének helyreállítására bizottságot kellett kiküldeni, de a szombathelyi püspöki javadalom gazdálkodását is többször felül kellett vizsgálni.

²⁹ Hagyó-Kovács Gyula (Sajóvárkony, 1888. március 14. – Pannonhalma, 1960. március 9.) ciszterci szerzetes, Előszállás uradalmának jószágigazgatója, mezőgazdász, felsőházi tag.

³⁰ Bővebben: Farkas Gábor (1982): Az előszállási uradalom igazgatása, 1920–1945. *Levéltári Szemle*, 1. sz. 55–68.

8. Lassan, igen nehézkesen, de beindul a modern gazdálkodás, a szántóföldi területek művelésének korszerűsítése, a növénynemesítés, a fokozott talajerőpótlás. Ez utóbbira példa, hogy Kelemen Krizosztom bencés főapát idején kifejezetten komoly hangsúlyt helyeztek a juhtartás helyett a szarvasmarha-tenyésztésre, amely nemcsak jövedelmezőbb volt, de a földterület trágyázását is elősegítette.

A trianoni döntés következményei

A trianoni döntés következtében a magyar katolikus egyház – strukturális szempontból – romokban hevert. Szinte mindegyik egyházmegye területi, ezáltal anyagi és emberi veszteséget szenvedett el.

Az 1918 előtti 30 egyházmegyéből 4 maradt érintetlenül: Eger, Székesfehérvár, Vác és Veszprém. Nyolc maradt székhelyével, illetve ezen belül egy (Csanád) új székhellyel, de csonkán: Csanád, Esztergom, Győr, Hajdúdorog, Kalocsa, Pannonhalma (területi apátság), Pécs és Szombathely. Több csonka rész székhely nélkül átkerült: Eperjes, Kassa, Nagyvárad, Rozsnyó és Szatmár. Teljesen a határon kívülre került 13 egyházmegye.³¹

Ha csak a papság létszámát vizsgáljuk meg, ez a tény jól érzékelhető, hiszen míg 1915-ben 5857 világi, tehát nem szerzetespap szolgált a Magyar Katolikus Püspöki Kar fennhatósága alatt álló egyházmegyékben, ez 1920-ra 2620 főre csökkent.³²

Számos olyan részegyházmegye jött létre, amely apostoli kormányzó-ság címen néhány tucat egyházközségből, településből állt.³³ Ezek élén apostoli kormányzók álltak. Röviden elmondható, hogy a magyar katolikus egyház mind strukturájában, mind pedig birtokosi szempontból teljesen szétzilálódott, s szinte működésképtelenné vált.³⁴ Erre példa a csanádi egyházmegye, melynek székhelye 1923-ban Szegedre került, míg a – később gyakorlatilag, majd jogilag is hozzá csatolt – nagyváradai részből 1929-ben létrehozták a Debreceni Apostoli Kormányzóságot. Még 1920 előtt a teljes egyházi birtoki terület 1 721 005 kataszteri hold (990 438 hektár) volt, addig ez a terület 1925-re 955 449 kataszteri holdra (549 861 hektár, nagyjából 5500 négyzetkilométer, ami az ország terüle-

³¹ Vö.: Gergely Jenő (1996): Adatok a magyarországi katolicizmus helyzetéről a hét világháború között. *Levéltári Szemle*, 3. sz. 27.

³² Uo.

³³ Ennek utolsó példája volt 2011-ig a görög katolikus egyházhoz tartozó Miskolci Apostoli Exarchátus, mely az eperjesi egyházmegye húsz, Magyarországra került parókiáját tartalmazta, névleg Mucsony, gyakorlatban Miskolc székhellyel, a Hajdúdorogi Egyházmegyétől eltérő egyházkormányzattal és – hivatalosan – liturgikus nyelvvél.

³⁴ Vö.: Bartók Béla (2009): A rozsnyói egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között. In: *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae, XXXVI.* 191–205.

tének megközelítőleg 6%-a) csökkent, később pedig még tovább, nagyjából 5%-ra.³⁵

A következő táblázatban a fenti földbirtokterületnek a haszonélvező szerinti összetételét vizsgálom, abból a szempontból nézve, hogy milyen aránya maradt magyar fennhatóság alatt.³⁶

2. táblázat: Az egyházi nagybirtokok haszonélvezőinek megoszlása a két világháború között

Haszonélvező megnevezése	Korábbi terület (kat. hold)	Magyarországon maradt (kat. hold)	Magyarországon maradt (%)
Érsekségek és püspökségek	836 825	333 257	39,83
Káptalanok	430 069	301 130	70
Nem szerzetesi apátságok és prépostságok	31 759	23 091	74,18
Szerzetesrendek	196 913	159 002	81,12
Vegyes alapok (tanulmányi, szemináriumi stb.)	225 439	136 300	60,44
Összesen	1 721 005	952 780	55,23

Forrás: Gergely Jenő (1996): *Adatok a magyarországi katolicizmus helyzetéről a két világháború között. Levéltári Szemle, 3. sz. 27. alapján*

Ezekből az adatokból jól leszűrhető, hogy a legnagyobb veszteséget az egyházmegyék szenvedték el, akik ezzel egy időben a legtöbb ember egzisztenciájáért voltak felelősek (a plébánostól, a sekrestyésen át egészen az esetleges egyházi iskola tanítójáig, de a szemináriumi tanulmányokat végzők támogatása vagy éppen a nyugdíjalap is ebből volt finanszírozva).

Kísérletek a földbirtokrendszer átrendezésére

A magyar püspökök (különösen az esztergomi érsekét, kinek földbirtokainak majdnem 90%-a került csehszlovák fennhatóság alá) próbálkozásait vizsgálva azt láthatjuk, hogy vissza-visszatérően minél több egyházi földterületet próbáltak bevonni fennhatóságuk alá, akár a szerzetesrendek, vagy a káptalanok kárára is, s ez már túllépte az egyes püspökök,

³⁵ Vö.: Haller István (1928): *Katolikus egyházi vagyon és protestáns államsegély*. Budapest. 31–33.

³⁶ Adatok forrása: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Külügyminisztérium iratai. K-63. Politikai Osztály ir. 300.cs. 1935n34.t./31-1924. Sz. 880n884.fol., közli: Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhazi-1/ch09s02.html> (letöltés dátuma: 2020.10. 28.).

de a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia³⁷ hatáskörét, s megoldási próbálkozásaikba több esetben bevonták az Apostoli Szentszéket s annak magyarországi követét, az apostoli nunciust is.³⁸ A Vatikán követe és a magyar püspökök közötti kapcsolattartás fontos és visszatérő kérdése volt az egyházi nagybirtokok témája, hiszen az állam vissza-visszatérően igényt nyújtott be a földbirtokok jövedelmének kiterjesztésére. Már az 1923. október 19-én tartott minisztertanácsi ülésen Bethlen István³⁹ jelezte, hogy a katolikus egyházi nagybirtokoknak a szociális fejlődés céljából nagyobb áldozatokat kellene hozniuk. Klebelsberg Kunó⁴⁰ annak a véleményének adott hangot, hogy hosszú lejáratú földbérletek létesítésére kellene ösztönözni a katolikus nagyjavadalmasokat, de mindenképpen a tulajdonjog megváltoztatása nélkül. Vass József⁴¹ kanonok, miniszter arra mutatott rá, hogy a katolikus birtokoknak az átlagosnál nagyobb igénybevételét (saját céljaikra, például a szemináriumok fenntartására, de ide érthetők a plébániák által fenntartott falusi iskolák is) a püspökök továbbra is fenn akarják tartani,⁴² további kötelezettséget csak nagy nehézségek mellett tudnának vállalni. Mint azt már korábban kifejtettem, az egyházi nagybirtokok a maguk feudális jellegével semmiképpen sem voltak modern, korszerű üzemek. Noha hoztak hasznot, de állandó költségigényük, valamint egyéb okok miatt (például mivel az egyházi birtokok jogállásuk szerint kötött vagy korlátolt forgalmú birtokok voltak, a hitel felvétel gyakorlatilag lehetetlen volt) az 1920-as évek végére az egyházi nagybirtokok többsége eladósodott, működésük esetlegessé, nemegyszer a törvényesség határát súrolóvá vált. A kérdéssel, az esetlegesen felmerü-

³⁷ A kérdésről az MKPK számos alkalommal tárgyalt, ennek jegyzőkönyveit lásd: (szerk.): Beke Margit (1992): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II.* Aurora, München–Budapest.

³⁸ 1920–1925 között Lorenzo Schioppa, 1925–1930 között Cesare Orsenigo, 1930–1945 között Angelo Rotta töltötte be a nunciusi tisztséget.

³⁹ Bethlen István gróf (1874–1946) jogász, mezőgazdász, politikus, 1921–1931 között miniszterelnök. 1927-ben magyar–olasz barátsági szerződést kötött, majd közeledett Németországhoz is.

⁴⁰ Klebelsberg Kunó gróf (1875–1932), jogász, országgyűlési képviselő, művelődéspolitikus, 1914–1917 között a VKM államtitkára. 1919 után Bethlen István híveként kormánypartí képviselő, 1921–1922 között belügy-, majd 1922. június 16. – 1931. augusztus 24. között vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az MTA tagja, 1917-től a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

⁴¹ Vass József (1877–1930), Rómában a Pápai Német–Magyar Kollégium növendéke, székesfehérvári egyházmegyei római katolikus pap, 1904-től, kereszténypartí politikus. 1920. augusztus 15. – 1921. április 14. között közlélemezési, 1920. december 16. – 1922. június 16. között vallás- és közoktatásügyi, ezt követően haláláig népjóléti és munkaügyi miniszter. 1924-től kalocsai nagyprépost.

⁴² Vö.: Csizmadia Andor (1966): *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

lő szabálytalanságokkal a nuncius több, a vatikáni államtitkárnak küldött jelentésben is foglalkozott.⁴³

A kérdés nem volt új keletű. A vagyonkezelésről szóló vita már az 1848-as forradalmi időkben felmerült, s állandó kérdés maradt mind az állam és az egyház, mind pedig az állam és az Apostoli Szentszék között. Mivel a trianoni békeszerződéssel több egyházmegye anyagi helyzete megrendült – földbirtokaik a határon kívülre kerültek, s azokhoz nem tudtak hozzáférni –, a Vatikán időszerűnek találta a kérdés rendezését. Szükség volt erre, hiszen ez volt az alapvető feltétele annak, hogy a katolikus egyház struktúráját, iskoláinak, alapítványainak, rendszerének összességét a kormányzattól függetlenné tudja tenni. Éppen ezért ez a kérdés hangsúlyosan került be Lorenzo Schioppa⁴⁴ nuncius ún. követutasításába is.⁴⁵ Bár a magyar püspökök igyekeztek a földkérdéssel kapcsolatosan a kivárást, a halogatás technikáját alkalmazva minél kevesebb információt átadni a nunciusnak, végül Cesare Orsenigo⁴⁶ 1927. január 17-én az egyes egyházmegyéktől érkezett adatokat összesítve egy átfogó jelentést küldött el Rómába. Schioppa nuncius lényegében úgy látta, hogy a magyar egyházi nagyjavadalmasok rendkívül gazdagok, azonban vagyonukból rendkívül keveset áldoznak vallási és kegyes dolgokra. Ezzel szemben utódja ezt sokkal árnyaltabban látta és láttatta Vatikán felé. Orsenigo véleménye szerint tény, hogy a magyar egyház gazdag, de eltérően más nemzetektől, a magyar egyházra igen nagy anyagi terhek nehezednek. Gondoskodniuk kell az egyházmegyei szemináriumok működtetéséről, a kispapok (a Rómában tanulókat is ideértve) ellátásáról, valamint számos szociális kérdés megoldásáról. A nuncius véleménye szerint nem elég az, hogy az ötévenkénti ad limina látogatáskor számoljanak be a püspökök, hanem szükséges egy átfogó felmérés a vagyon kérdésében, de előtte fel kell készíteni a magyar főpapokat arra, hogy helyes szándékot és teljes politikamentességet lássanak e felmérésben.⁴⁷

⁴³ Somorjai Ádám: i. m. 1927. február 8. (11. sz.); 1927. szeptember 17. (18. sz.); 1929. január 21. (44. sz.); 1929. január 25. (45. sz.); 1929. június 10. (51. sz.) jelentések.

⁴⁴ Schioppa, Lorenzo (1871–1935), róm. kat. pap, címzetes püspök, diplomata. 1912-től állt a Szentszék szolgálatában. 1912-től Münchenben nunciaturai titkár, illetve ügyhallgató. 1920-ban mocissusi címzetes püspökké, valamint magyarországi apostoli nunciussá nevezték ki. 1925-től haláláig Hollandiában internuncius.

⁴⁵ Vö.: Tóth Krisztina (2015): Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása. In: Fejérvy András (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai*. METEM, Budapest–Róma. 85–105.

⁴⁶ Orsenigo, Cesare (1873–1946), róm. kat. pap, címzetes érsek, apostoli nuncius. 1896–1922 között a milánói egyházmegyében szolgált, vezető szerepet játszott a milánói szegények és munkások szociális és lelki segélyezésének megszervezésében. XI. Piusz pápa 1922-ben tolemaidei címzetes érseknek és hollandiai apostoli nunciussá nevezte ki. 1925–1930 között Magyarországon, majd 1930–1945 között Németországban volt apostoli nuncius.

⁴⁷ A témával bővebben foglalkozik: Tóth Krisztina (2019): Az Apostoli Szentszék átfogó

Később – bár korábban is merültek fel különféle kisebb mértékű parcelázási tervek – a Gömbös-kormány 95 pontból álló „Nemzeti Munkaterve” is foglalkozott az úgynevezett telepítési tervvel,⁴⁸ melynek lényeg az volt, hogy bizonyos népcsoportokat, személyeket az ország különböző helyére áttelepítve, valamint a szövetkezeti mozgalom (hitelszövetkezetek, gazdálkodási, fogyasztási, termelési és értékesítési szövetkezetek) segítségével és fejlesztésén keresztül tömegeket juttasson földterülethez. A földbirtokhoz juttatás részben tulajdonjogot, részben pedig tartós haszonbérletek alakítását, földbérlet-szövetkezetek létesítését jelentette. A Magyar Katolikus Püspöki Kar – mondhatni – megdöbbenésére Gömbös Gyula miniszterelnök jelezte, hogy a reformnál az egyházi birtokokat is igénybe fogják venni (az erdőbirtokok kivételével), igaz „méltányos” megváltási ár ellenében. Ezt, illetve a telepítés módját az MKPK a katolikusok tervszerű elnyomásának és a protestánsok támadásának tekintette. Az MKPK s képviselőjében Serédi Jusztinián esztergomi érsek – cserébe azért, hogy kvázi „belemenek” a telepítési tervbe – elvárta, hogy biztosítsák a rászorulóknak földhöz jutását, valamint akadályozzák meg a vegyes vallású falvak létrejöttét. A kérdéssel Angelo Rotta is foglalkozott,⁴⁹ hiszen az egyházi földbirtokok státuszának megváltoztatásához elvben a Szentszék hozzájárulása is szükséges volt. A telepítési törvényt végül 1936-ban sikerült elfogadni, de annak megvalósulását a 2. világháború megakadályozta.⁵⁰

A „csonka” egyházmegyék és azok javadalmának kérdése hosszú éveken át vissza-visszatérő probléma maradt, s úgy oldódott meg, hogy az Apostoli Szentszék az egyes „csonka” egyházmegyének Trianon után kinevezett vezetőjének távozása (halála vagy lemondása) után a hozzá földrajzilag legközelebb található egyházmegye vezetőjét bízta meg, mint apostoli kormányzót a terület kormányzásával s a javak kezelésével. A határon kívülre került területek felett az anyaországi püspököknek semmiféle joghatósága nem volt, ezáltal annak jövedelmével sem rendelkezett. Ezt igazolja a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1828/30. számú, 1930. június 3-án kelt utasítása, melyet Pietro Ciriaci⁵¹ prágai nunciussal küld-

felmérése a magyarországi egyházi javakról (1925–1927). *Aetas. Történettudományi folyóirat*, 34. évf. 1. sz. 97–120.

⁴⁸ Gömbös Gyula (1932): *A Gömbös kormány nemzeti munkaterve*. Budapest. 51. pont: „A tulajdon egészséges elosztásának érdekében telepítési politikát fogunk kezdeményezni és igyekezni megvalósítani. Erőfeszítéseink közben a nemzet magasabb érdekeit tartjuk szem előtt, gondunk lesz arra, hogy a termelés folyamatossága és minősége ne szenvedjen csorbát.”

52. pont: „A telepítési politika céljából egy telepítési alapot kívánunk létrehozni az állam elővásárlási jogával élve.”

⁴⁹ Somorjai Ádám: i. m. 21. sz. (1932. november 30.) jelentés.

⁵⁰ Uo. 85. sz. (1938. szeptember 11.) jelentés.

⁵¹ Ciriaci, Pietro (1885–1966) róm. kat. pap, címzetes érsek, Csehszlovákia apostoli nunciusa 1928–1934 között, később bíboros, a Klérus Kongregációja prefektusa.

tek az alábbi szöveggel: „[H]álás lennék Excellenciádnak, ha szíveskedne tudatni velem, milyen hatalmat gyakorol Serédi⁵² bíboros Őeminenciája a főegyházmege Csehszlovákiában fekvő részében, amelyet egy apostoli kormányzó vezet. A jogszabály értelmében és az államtitkárság tudomása szerint Serédi Őeminenciája ott semmiféle hatalmat nem gyakorol.”⁵³ A nuncius 1930. június 6-án az alábbi választ küldte Vatikánba: „Excellenciádnak 1828/30. ikt. sz., december 3-án kelt levelére válaszolva tisztelettel jelzem, hogy valóban úgy van, ahogy Ön írja, azaz Serédi bíboros Őeminenciája nem gyakorol hatalmat a trnavai [nagyyszombati] apostoli kormányzóság területén.”⁵⁴

Vatikán a magyar katolikus püspökök kérésének (és érdekének) megfelelően a lehető legtovább igyekezett fenntartani az eredeti, Trianon előtti helyzetet, mivel a magyar püspököknek – a kor közvélekedése szerint – meggyőződése volt, hogy a helyzet csak ideiglenes. Ahol és amíg erre nem kötelezte konkordátum vagy más szerződés, a politikai határokon átnyúló megoldások érvényesültek: az ordináriusok székhelyükről vikáriussal kormányozhattak. Amikor a kényszerű dismembratio bekövetkezett, akkor is a függetlenné vált új egyházkormányzati egységekből nem teljes jogú püspökségeket (egyházmegeket) alakítottak, hanem apostoli kormányzóságokat, az eredeti határok megtartásával. Ezeket pedig nem rendelték metropolíába, hanem közvetlenül a Szentszék alá tartoztak. Végül nem számolták fel – ameddig csak lehetett – a metropoliták joghatóságát sem, amikor pedig ez is bekövetkezett, nem szerveztek új metropolíákat (érsekségeket).⁵⁵ Ez elsősorban a Felvidéken volt egyértelmű, ahol nem jött létre új érsekség, illetve a prágai érsek joghatóságát sem terjesztették ki ide, hanem ideiglenes jelleggel a Szentszék ezeket magához vonta. Nyilvánvaló az is, hogy ez a megoldás 1938 után megkönnyítette a Trianon előtti egyházkormányzati helyzet gyors helyreállítását, igaz, ez a módszer 1945 után is lehetővé tette az akkor már végleges visszarendeződést, amely (Csehszlovákia esetében) az 1930 és 1970 közötti években érte el csúcspontját, amikor Vatikán rendezte az egyházmegei határokat, s ezzel véglegesítette a békeszerződésben elfogadott határok egyházi elismerését.

⁵² Serédi Jusztinián OSB (1884–1945), bencés szerzetes, egyházbíró, esztergomi érsek, bíboros, hercegprímás 1927 és 1945 között.

⁵³ Somorjai Ádám: i. m. 46. sz. jelentés.

⁵⁴ Uo. 47. sz. jelentés.

⁵⁵ A katolikus egyházban az egyházmege élén a megyéspüspök áll. Vannak kiemelt egyházmege (Magyarországon a trianoni békekötés után három ilyen maradt), amelyek érsekségek (metropolíák), élükön nem megyéspüspök áll, hanem érsek. Ő és az egyházbíró által biztosított kérdésekben alárendelt megyéspüspökök alkotják az ún. egyházbírói tartományt. Az érsek intézkedési joga erősen korlátozott az alárendelt egyházmegekből, elsődlegesen személyi és/vagy fegyelmi kérdésekben van joga eljárni, illetve liturgikus előjogai vannak.

Az egyházi földbirtokrendszer végnapjai

A magyar egyházi földbirtokrendszer végét az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi M.E. számú rendelete jelentette, amely „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásához” címmel jelent meg. Ez mindenféle kártalanítás nélkül megszüntette az egyházi földbirtokot, ezáltal rendkívüli mértékben megnehezítve az egyház által fenntartott intézmények finanszírozását is.⁵⁶ A maradék minimális földterületet (a kántori, sekrestyési, templompénztári, egyházközségi, alapítványi tulajdonban lévőket) a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1951. augusztus 7-én hozott határozatával „önkéntesen” fel kellett ajánlani az államnak, azzal a kitételrel, hogy cserébe semmiféle ingatlan vagy juttatás nem fogadható el. Nem sokkal később az 8131/XX/1951 számú, javadalmi földekről szóló FM rendelet alapján valamennyi egyházi birtokosnak a földreform után megmaradt mezőgazdasági és/vagy erdőingatlánait is át kellett adnia. Az egyház csak az egyházi épületekhez közvetlenül kapcsolódó, ún. háztáji földeket tarthatta meg, maximálisan 1600 négyszögöl területig.

Attekintve a 20. század első felének egyházi nagybirtokrendszerét, megállapítható, hogy bár a rendszer rendkívül nehézkesen működött, de mégis ez volt a biztosítéka annak, hogy a katolikus egyház az igen szerteágazó tevékenységének anyagi fedezetét előteremtse, s melynek hiánya a mai napig jelentős problémát jelent, s egyfajta függő viszonyt alakít ki az állam felé, hiszen annak anyagi támogatása nélkül önmagát és intézményeit nem tudná fenntartani.

56 Dr. Fülöp Éva Mária (1998): „Megindult a föld lábunk alatt...” A Pannonhalmi Bencés Főapátság Győr megyei gazdaságainak sorsa az 1945. évi földreform után. In: *Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle*, 2. sz. 5–41.